



## İçtimaa-ı Umumiye Kanunname-i Muvafakat (Law on Meetings, Demonstrations and Marches)

Tuba Özhazinedar,<sup>a,\*</sup>

\*Corresponding author

Research Article

History

Received: 21/05/2023

Accepted: 21/11/2023

### ABSTRACT

In countries where democracies exist, demonstration and march is a fundamental right. This right is recognized by the constitution. Countries governed by democracy are obliged to protect this fundamental right of their citizens. Meetings and demonstrations can only be restricted by law when national security is threatened, public order is disrupted, incitement to crime occurs, public health is at risk, or the rights and freedoms of other members of society are threatened. Apart from that, everyone has the right to organize meetings and demonstrations without prior permission. The right to assembly and demonstration, which is considered within the scope of human rights and political freedoms, is the best way for citizens to express their feelings, thoughts and expectations about the public, institutions, organizations and the government. Therefore, the Law on Demonstrations and Marches cannot be arbitrarily restricted. This right granted by the Constitution to its citizens must be guaranteed. The Law on Demonstrations and Marches, which is one of the fundamental human rights and can be used without permission within the rules set by the Constitution, should be regulated and put into effect without being open to interpretation. The Law on Demonstrations and Marches is a sine qua non of democracy and a fundamental human right. Interfering with this right is to abolish democracy. The Law on Demonstration and March, which has a very old history, was regulated in our country with the declaration of the Constitutional Monarchy II. In this article, the emergence of assembly and demonstration marches and their practices in the Ottoman Empire are evaluated. In the article, descriptive research technique was used and the news in Ottoman newspapers were utilized. According to the findings, it was found out that assembly and demonstration marches were controversial during the Constitutional Monarchy II period and were restricted at every opportunity.

**Keywords:** Constitution, Law, Assembly, Right of Demonstration and March, Press

## Osmanlı'da İçtimaa-ı Umumiye Kanunname-i Muvafakat ve Uygulanması (Toplantı, Gösteri ve Yürüyüş Kanunu)

Süreç

Geliş: 21/05/2023

Kabul: 21/11/2023

Copyright



This work is licensed under  
Creative Commons Attribution 4.0  
International License

### ÖZ

Demokrasi ile yönetilen ülkelerde toplantı, gösteri ve yürüyüş hakkı temel bir insan hakkıdır. Bu hak, anayasa tarafından vatandaşlara tanınmıştır. Toplantı gösteri ve yürüyüş yalnızca ülke güvenliği tehdit edildiğinde, kamu düzeni bozulduğunda, suç teşvik meydana geldiğinde, toplum sağlığı riske girdiğinde, toplumun diğer ferlerinin hak ve hürriyetleri tehdit edildiğinde yasayla sınırlandırılabilir, kati suretle yasaklanamaz. Onun dışında herkes, önceden izin almadan, toplantı, gösteri ve yürüyüş düzenleme hakkına sahiptir. İnsan hakları ve siyasi özgürlükler kapsamında değerlendirilen toplantı, gösteri ve yürüyüş hakkı, vatandaşların kamu, kurum, kuruluş ve hükümet hakkında duygu, düşünce ve beklentilerini en iyi ifade etme biçimidir. Dolayısıyla Toplantı, Gösteri ve Yürüyüş Kanununa keyfi bir sınırlandırılma getirilemez. Toplantı, Gösteri ve Yürüyüş Kanunu demokrasinin olmazsa olmazlarından olup temel bir insan hakkıdır. Bu hakka müdahale demokrasiyi ortadan kaldırmaktır. Anayasanın vatandaşlarına tanıdığı toplantı, gösteri ve yürüyüş hakkı devlet güvencesine altına alınmalı, anayasanın belirlediği kurallar dâhilinde izin almadan kullanılabilir, yoruma açık hale getirilmeden düzenlenmeli ve yürürlüğe konulmalıdır. Toplantı, Gösteri ve Yürüyüş Kanunu ülkemizde II. Meşrutiyet'in ilanı ile düzenlenmiştir. Bu makalede Toplantı, Gösteri ve Yürüyüş Kanunu'nun ortaya çıkışı ve Osmanlı Devleti'ndeki uygulamaları değerlendirilmiştir. Betimleyici araştırma tekniğinin kullanıldığı makalede Osmanlı gazetelerinde yer alan haberlerden faydalanılmıştır. Elde edilen bulguya göre; Toplantı, Gösteri ve Yürüyüş Kanunu'nun II. Meşrutiyet döneminde tartışma yarattığı ve her fırsatta kısıtlandığı tespit edilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Anayasa, Kanun, Meclis, Gösteri ve Yürüyüşü Hakkı, Basın

<sup>a</sup> tozhazinedar@yahoo.com

<sup>ORCID</sup> <https://orcid.org/000-0002-6396-8946>

**How to Cite:** Özhazinedar, T, (2023) İçtimaa-ı Umumiye Kanunname-i Muvafakat (Law on Meetings, Demonstrations and Marches), *CUJOSS*, 47(2): 271-284

## Giriş

Toplantı, gösteri ve yürüyüş; müşterek bir menfaati müdafaa etmek için bir araya gelen insanların belli bir düşünce, duygu ve inanç doğrultusunda kamuoyu oluşturma, kurum ve kuruluşları uyarma, etkileme ve onlardan talepte bulunma amacıyla yaptıkları fiisel etkinliklerdir. Toplantı, gösteri ve yürüyüş hakkı anayasanın tanıdığı en temel insan hakkıdır ve anayasa ile teminat altındadır. Kişisel hak ve hürriyetlerin tamamlayıcısıdır. Toplantı, gösteri ve yürüyüş hakkı etkili bir siyasal mücadele yöntemidir. Bu hak doğrultusunda bireyler; siyasal düşünce ve iradelerini beyan ederek yönetimler, kurumlar ve kuruluşlarla ilgili düşüncelerini, tepkilerini dile getirirler (Kaboğlu, 1993:209).

Anayasanın belirlediği esaslar doğrultusunda bir araya gelen insanlar fikirlerini beyan etme, kamuoyuyla paylaşma ve kitle birliği sağlama konusunda ortak hareket ederler. Bu durum bireyleri bir araya getirerek örgütlenme duygusunu geliştirir. Demokratik hak kapsamında olan toplantı, gösteri ve yürüyüş hakkı ile bireyler kendileriyle ortak fikir birliğinde olan diğer bireylerle bir araya gelerek toplumsal farkındalığı artırır. (Ekinci, 2019: 755). Toplumsal farkındalığın oluşmasıyla toplumların gelişimi, değişimi, dönüşümü hızlanır. Anayasanın kabul ettiği temel değerlerle toplumsal yaşam koşullarının iyileştirilmesi daha etkili bir şekilde gerçekleşir. Toplantı, gösteri ve yürüyüş sonucunda ortaya çıkan, beyan edilen düşünceler toplumun güç kazanmasına, demokrasinin gelişimine ve siyasal iradenin karar alma süreçlerine önemli katkılar sağlar (Gören, 1997: 35).

Halka açık yerlerde toplanan, bir araya gelen, bir dernek çatısı altında örgütlenen toplumlar ülkelerinin gelişmesine önemli katkı sağlarlar. Bireyler kendileri ve kurumları için iyi veya kötü olanı bilir, hedeflerini bu doğrultuda belirler ve hedeflerine ulaşabilmek için yapılması gerekenleri yaparlar. Geleceklerinin inşasında gereksinim duydukları hedeflerin başlatılması ve yürütülmesinde yöneticilerin, neyin yapıp, neyi yapmadıklarını kontrol ederler. (Şahin, 2010: 23). Denge ve denetim mekanizmalarının işletilmesiyle keyfi yönetimin önüne geçilir. Böylece temel hak ve özgürlükler güvence altına alınır. Toplumun beklentileri, bireylerin özgürlükleri sağlanmış, sistemin nefes alması temin edilmiş olur (Cerrah, 2000: 19).

Kanunla öngörülen, meşru amaçlara dayanan toplantı, gösteri ve yürüyüş hakkı önceden izne tabii tutulmadan ya da bildirimle bağlı olmadan kullanılabilir. Halka açık alanlarda yapılan toplantı, gösteri ve yürüyüşler yasa ile tanımlanmış ve belli bir süre ile sınırlandırılmıştır. Toplantı, gösteri ve yürüyüşü hakkının yasal olarak düzenlenmesinde, toplantı, gösteri ve yürüyüş esnasında kullanılan yöntemlerin belirlenmesinde, afiş, pankart ve sloganların ifadesinde siyasal iktidar etkindir. Toplantı, gösteri ve yürüyüş esnasında kullanılacak olan afiş, pankart ve sloganlar

mülki idare amirinin iznine bağlıdır. Aykırı tutum ve davranışta bulunanlar kolluğun müdahalesi ile karşılaşır. Kolluğun müdahalesi toplumdaki diğer vatandaşların güvenliği sağlamak için olmalıdır. (İşgören, 2011: 107).

Kolluğun müdahalesi güvenlik tedbirleri için kullanılabilir. Yetki kanunla düzenlenir. Kanuna göre; kolluk kuvvetleri yasal toplantı ve gösterilerin güvenliğini sağlamakla yükümlüdür. Kolluk kuvvetlerinin müdahalesi gösterinin amacını aşır barışçıl niteliğini yitirdiğinde gerçekleştirilebilir. Gösteri ve yürüyüş hakkı, milli güvenliğin tehlikeye düştüğü ve kamu düzeninin bozulduğu an suç işlenmesinin önünü geçmek için sınırlandırılabilir ya da sonlandırılabilir. Devlet bu sınırlandırmayı ya da sonlandırmayı yaparken anayasanın belirlediği esaslar dâhilinde yapabilir. Toplantı, gösteri ve yürüyüş hakkı birincil haklardan olup keyfi ihlal edilemez. Suç işleneceğine dair herhangi bir delil yoksa gösteriler birkaç ayı geçmemek şartıyla ertelenebilir (Şirin, 2013: 291).

## Toplantı, Gösteri ve Yürüyüş Kanununu Hazırlayan Etkenler

İnsanoğlu, tarihinin en çetin mücadelesini temel hak ve özgürlüklerini elde etmek için vermiştir. Özgür ve onurlu yaşamak için pek çok savaşlar vermiştir. İnsan hakları ile ilgili ilk yasal düzenleme Magna Carta ile başlamıştır. 1215'te İngiltere Kralı John ve asiller arasında imzalanan Magna Carta ile dünya tarihinde ilk kez kralın yetkileri sınırlandırılmıştır. İnsan Haklarının yazılı olduğu ilk yasal düzenleme hayata geçirilmiştir.(Konan, 2011: 255) Magna Carta ile iktidarın gücü sınırlandırılmış, kralın mutlak gücü karşısında özgür kişilerin temel hak ve hürriyetleri kısmen de olsa güvence altına alınmıştır. Belirli bir zümrenin hakkını koruyan Magna Carta tarihi süreç içerisinde anayasal düzenin yerleşmesini sağlamıştır. Bu süreçte demokrasinin gelişmesine katkıda bulunmuş, demokratik yapıların ortaya çıkmasına, gelişmesine ve yaygınlaşmasına neden olmuştur (Akad, Dinçkol, 2004: 31-32).

Magna Carta'dan sonra demokrasi tarihinin gelişimi açısından Avrupa'daki ikinci önemli gelişme 1628'de Petition of Rights'ın (Haklar Dilekçesi) yürürlüğe girmesi olmuştur. Kişiyi devlete karşı koruyan yasal düzenleme hayata geçirilmiştir. "Kişi özgürlüğü ve güvenliği haklı" teminat altına alınmıştır (Savcı, 1980: 158). 1679'da ilan edilen Habeas Corpus Act (İhzar müzekkeresi) ile kişiler kralların keyfi yaptırımlarına karşı yargıç teminatı altına alınmıştır. Habeas Corpus Act ile kişinin hukuka aykırı hürriyetinden yoksun bırakılması önlenmiştir. 1689'da ilan edilen Bill of Rights (Haklar Bildirgesi) ile kralın yetkileri parlamentoya devredilmiştir. Kişi hürriyeti ile ilgili her türlü karar ve yetki anayasanın tanıdığı haklar doğrultusunda mahkemelere bırakılmıştır (Özhazinedar, 2019: 19).

1701'de ilan edilen Act of Settlement (Veraset Yasası) ile kişi hürriyetinin sınırları genişletilmiş, hükümdarın yetkileri anayasa ile sınırlandırılarak parlamentonun üstünlüğü ilkesi kabul edilmiştir. Hak ve özgürlüklere getirilen güvence ulusları etkilemiştir (Akın, 1964: 548). Böylece anayasacılık hareketleri başlamış, temel hak ve hürriyetlerin tanınması talep edilmiştir. Bunun sonucunda siyasi özgürlükler sağlanmış, bireylerin hak ve hürriyetleri devlet koruması altına alınmış, mutlak iktidarın yetkileri sınırlandırılmış ve demokrasinin gelişimi sağlanmıştır. (Başçı, 2021: 239). Demokrasi ile parlamenter yönetime geçiş hızlanmış, temel hak ve hürriyetler anayasal teminat altına alınmış, yargı bağımsızlığı anayasal bir ilke olarak kabul edilmiş, kanun önünde eşitlik ilkeleri hayata geçirilmiştir. (Doğan, Şentürk, 2017: 355).

Devlet ile toplum arasındaki ilişki değişmiş, devlet ve toplum arasındaki ilişkiler yasalarla düzenlenmiştir. Bireylerin özgürlüklerini güvence altına alan bir devlet teşkilatlanması ortaya çıkmıştır (Poggi, 2014: 75). Anayasasının üstünlüğü ilkesini kabul edilmiş, yasama organının yetkilerini anayasa ile sınırlandırmıştır. Hukukun insanın yaşam hakkına tanıdığı teminat parlâmentonun aldığı herhangi bir kararla çürütemez, beyanı kabul edilmiştir (Özbudun, 1968: 65). Kuvvetler ayrılığı ilkesi kabul edilmiş, çoğunluk karşısında azınlığın hakları yasal teminat altına alınmıştır. Böylece devlet iktidarını kendi isteğiyle sınırlandırmıştır (Gözler, 2020: 12) Hukukun kontrolü altında olması beklenen modern devletler ortaya çıkmış, devlet yönetiminde anayasal ilkesi hayata geçirilmiş, çağdaş demokratik rejimlerin yerleşmesi sağlanmıştır (Pierson, 2011: 53).

1776'da ilan edilen Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ile insan hakları evrensellik kazanmıştır. Cinsiyet, ırk, dil, inanç ayrımı yapılmaksızın tüm insanlar eşit kabul edilmiştir. "Temel insan hakları doğuştan kazanılan bir haktır ve devredilemez," hükmü kabul edilmiştir. Bu belge ile doğal haklarının yanı sıra, seçim hürriyeti, basın hürriyeti, seyahat hürriyeti gibi haklar da tanınmıştır. İnsan hakları kapsam bakımından herkes için erişilebilir kabul edilerek evrensel olarak nitelendirilmiştir (Şirin, 2013: 6). 1789'da ilan edilen Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi ile anayasal rejimlerin ve demokrasinin gelişmesi gerçekleşmiştir. Haklar ve özgürlükler yasal zemine oturtulmuştur. Bireysel özgürlük ve eşit vatandaşlık fikirleri milliyetçilik ideolojisini pekiştirmiş ve ulus devletlerin inşasını sağlamıştır (Sancar, 2000: 117).

### **Toplantı, Gösteri ve Yürüyüş Kanununun Yürürlüğe Girmesi**

Toplantı, gösteri ve yürüyüş hakları ile ilgili ilk kanuni düzenleme İngiltere'de yapılmıştır. İngiltere'de siyasi ve ekonomik krizler nedeniyle çok yoğun iç isyanlar yaşanmıştır. 1714'te başlayan taht kavgaları 1715'te isyana dönüşmüştür. Meydana gelen iç isyanlarla ülke derinden sarsılmıştır. İsyancılar, yaptıkları taşkınlıkla mabetlere, kamu, kurum ve kuruluşlara, yerleşim yerlerine zarar vermeye başlamıştır. Bunun üzerine

İngiltere hükümeti 1715'te isyanları önlemek için Riot Act adı verilen İsyan Yasası'nı çıkarmıştır. Bu yasa; belli sayıda insanın bir araya gelmesini önlemek için düzenlenmiştir (Hill, 2016: 387-388).

1 Ağustos 1715'te yürürlüğe giren isyan yasası 1967 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır. Kanun, yasa dışı toplanmayı engellemek için hazırlanmıştır. Yasanın uygulanmasında İngiltere Meclisi, belediyeleri yetkilendirmiştir. Bu yasa ile toplantının düzenlenme nedenleri, toplantının amacı, toplantıdan ne beklendiği gibi toplantının temel argümanları belirlenmiştir. Bu kanunla 12 kişiden daha fazla kişinin ya da grubun izinsiz toplanması engellenmiştir (Özsoy, 2019: 18). Grupların toplanmaları halinde bir saat içinde dağılmaları emredilmiştir. Aksi takdirde cezai yaptırıma uğrayacakları kendilerine bildirilmiştir. Kanun ülkede meydana gelen isyanları önlemek, isyana teşvik edenleri bulmak, isyanlara karışanları tespit etmek ve isyancıları en kısa sürede yakalayıp en ağır şekilde cezalandırmak için yürürlüğe konulmuştur. (Atalay, 1995: 22).

Kanun, bir araya toplananların yasa dışı toplandığını ve dağılmaları gerektiğini bildiren bir uyarı niteliğinde hazırlanmıştır. Kanun, bir araya toplananlara yalnızca bildirim hakkı tanımış ve belli bir süre içerisinde dağılmaları gerektiğini bildirmiştir. Yapılan yasal düzenleme ile cezai yaptırım da uygulamaya konulmuştur. Uygulanan cezai yaptırımla yasa dışı toplandığı düşünülen belli bir grubun hızlı bir şekilde dağıtılması amaçlanmıştır. Böylece yasa dışı toplanan grupların dağılmalarını, dağılmamaları halinde kolluğun yaptırım yetkisi ile hızlı ve etkili bir şekilde dağılacağı düşünülmüştür. Fakat cezai yaptırımlarla etkili bir çözüm sağlanamadığı gibi grupların bir araya gelmesi de engellenememiştir. Riot Act toplantı özgürlüğü tanımaktan ziyade toplantı ve gösterileri yasaklamak için düzenlenmiştir. (Yarsuvat, 1968: 70).

İngiltere'de toplantı ve gösteri yapma hakkını tanıyan ilk kanuni uygulama 18 Mart 1817'de yürürlüğe girmiştir. Seditious Meeting Act (Toplantı Yasası) adlı kanuni düzenleme ile İngiliz halkına gösteri ve yürüyüş yapma hakkını tanımıştır. Kanun izin almadan toplantı ve gösteri yapılamayacağını net bir biçimde bildirmiştir. Kanunda, iki hâkimin onayı olmaksızın yapılan toplantı gösteri ve yürüyüşlerin kolluk tarafından dağıtılacağı sarih bir şekilde ifade edilmiştir (Kara, 2005: 16). Yapılan yasal düzenleme ile toplantı gösteri ve yürüyüş katılan kişi yasası belirlenmiş, belli bir sayıyı (50 kişi) aşarsa isyan olarak nitelendirilmiştir. Toplantı, gösteri ve yürüyüşte kullanılan söylemler, ifadeler ve nutuklar önceden belirlenmiştir. Seditious Meeting Act, dünya tarihinde toplantı gösteri ve yürüyüş özgürlüğünü tanıyan ilk kanun olarak kabul edilmiştir (Atalay, 1995: 22).

Daha sonraki senelerde gerçekleştirilen kanuni düzenlemelerde toplantı gösteri, yürüyüş ve mitinglerin anayol üzerinde yapılması yasaklanmıştır. Yapılması halinde kolluğun müdahale edebileceği hükmü getirilmiştir. Toplantı, gösteri, yürüyüş ve miting

enasında düzen ve asayiş bozacak eylemler, hükümete gözdağı veren pankartlar, sloganlar ve konuşmalar yasaklanmıştır. Toplantı gösteri ve yürüyüş hürriyetinin temel bir hak olarak kabul edilmesi ülkeden ülkeye göre değişiklik göstermiştir. Meydana gelen değişiklik her ülkenin farklı bir tarihsel perspektif sergilemesinden kaynaklanmıştır (Göze, 2016: 557).

Amerika'da insan hakları ile ilgili ilk yasal düzenleme 4 Temmuz 1776'da Virginia İnsan Hakları Bildirisi ile gerçekleşmiştir. Bildiride insanın doğuştan getirdiği temel hak ve hürriyetleri kabul edilmiştir. Fakat toplantı, gösteri ve yürüyüş hakkı net bir biçimde tanımlanmamıştır. 28 Eylül 1776'da yürürlüğe giren Pensilvanya Anayasasında toplantı, gösteri ve yürüyüş hürriyetinin temel bir insan hakkı olduğu kabul edilmiştir. Bu hak anayasada "dilekçe hakkı" başlığı altında tanımlanmıştır (Türkeli, 2019; 44) Kanuna göre; barışçıl gösteri yapmak suretiyle toplantı, gösteri ve yürüyüş hakkı kabul edilmiştir. Bu hak Amerika'da ilk olarak eyalet bazlı tanınmıştır. Toplantı, gösteri ve yürüyüş kanunu Amerika'nın her bir eyaletinde komisyon tarafından kabul edilmiştir. (Sencer, 1987: 106). Ülke çapında toplantı, gösteri ve yürüyüş hakkı 17 Eylül 1791'de yapılan yasal düzenleme ile sağlanmıştır. Böylece tüm Amerikan vatandaşlarının barışçıl toplantı, gösteri ve yürüyüş yapma hakkı anayasal güvence altına alınmıştır. Ayrıca Amerikan halkının kolluğun baskısı ve şiddeti olmadan özgür bir biçimde toplantı, gösteri ve yürüyüş yapma hakkı kongre tarafından da kabul edilmiştir (Kara, 2005: 16).

Fransa'da 26 Ağustos 1789'da ilan edilen "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nde", net bir biçimde toplantı, gösteri ve yürüyüş hakları tanımlanmıştır. 14 Aralık 1789'da yürürlüğe giren kanunda toplantı, gösteri ve yürüyüş hakkı tanınmıştır. 1791'de hazırlanan Fransız Anayasası ile toplantı, gösteri ve yürüyüş devlet teminatına alınmıştır. Anayasa ile devlet güvencesine alınan toplantı, gösteri ve yürüyüş en tabii insan hakkı olarak kabul edilmiştir. (Sarıca, 1980: 30) Böylece toplantı, gösteri ve yürüyüş hakkının anayasal güvenceye alınmasıyla dünya tarihinde bir ilk gerçekleşmiştir. Anayasaya göre; silahsız, barışçıl bir toplantı, gösteri ve yürüyüş yapma hakkı tüm vatandaşlara tanınmıştır. Anayasa tüm vatandaşlara eşit hak ve hürriyet tanımıştır (Yarsuvat, 1968: 50).

Tanınan hakla toplantı, gösteri ve yürüyüşün Fransa'da neredeyse her gün yapılması ülkede asayiş zora sokmuştur. Bu sebeple kısıtlayıcı yasal düzenlemeler uygulamaya konulmuştur. Hükümetten izin alınmadan, yirmi kişiden fazla bir grup insanın bir araya gelmesi yasaklanmış, yasağa rağmen bir araya gelenlere cezai yaptırım uygulanmıştır. Fransa'da gerçekleşen 1848 ihtilaliyle de ülkede muhaliflere karşı baskı ve şiddet politikası uygulanmış, bu sebeple her türlü gösteri yasaklanmıştır (Özsoy, 2019: 24). Toplantı, gösteri ve yürüyüş yasağı 30 Haziran 1881'e kadar sürmüştür. Kanunun yürürlüğe girmesiyle "toplantı, gösteri ve yürüyüş"ün temel bir insan hakkı olduğu kabul

edilerek gösterilerden önceden icazet alma zarureti ortadan kaldırılmıştır. Kanunla gösterinin yeri, günü, saati, içeriği ve gösterinin izni esasa bağlanmış, dernek kurma ve dilekçe hakkı kabul edilmiştir (Akin, 1964: 552).

İznin esasına dini toplantıların da dâhil edilmesi kamuoyunun tepkilerine neden olmuş ve gelen tepkiler üzerine 1907'de izin esaslı yeniden düzenlenmiştir. Açık havada gerçekleştirilen her türlü toplantı, gösteri ve yürüyüş anayasal izni tabii tutulmuş, toplantılarda kolluk gücünün kullanılması gerekli görülmüştür (Şen, 2021: 12).

Açık alanlarda yapılan toplantı, gösteri ve yürüyüşlerin, izin almadan yapılması ile ilgili ilk yasal düzenleme Belçika'da gerçekleştirilmiştir. 1831'de Belçika Anayasasında yapılan yasal düzenleme ile toplantı, gösteri ve yürüyüş hakları net bir biçimde tanımlanmıştır. Belçika'nın uygulaması diğer Avrupa devletlerini de etkilemiştir. İtalya, 1848 Anayasası ile barışçıl toplantı, gösteri ve yürüyüş hakkını kabul etmiştir. Almanya da açık havada gerçekleştirilen toplantı, gösteri ve yürüyüşlerde izin şartını ortadan kaldırmış; ancak kapalı mekânlarda gerçekleştirilen toplantı, gösteri ve yürüyüşler için dilekçe şartı getirmiştir. Toplantı, gösteri ve yürüyüş yapmak isteyenlerin ilgili makama dilekçe ile talepte bulunmaları şartı getirilmiştir (Tepe, 2020: 32).

#### **Osmanlı Devleti'nde Toplantı, Gösteri ve Yürüyüş Kanununu Hazırlayan Etmenler**

Osmanlı vatandaşlarının temel hak ve hürriyetleri 1876'da ilan edilen Kanun-i Esasi ile sağlanmıştır. Temel hak ve hürriyetler "Tebaa-i Devlet-i Osmaniye'nin Hukuku Umumiyesi" başlığı adı altında tanımlanmıştır. Bu başlık altında toplantı, gösteri ve yürüyüş ile ilgili bir yasal düzenlemeye yer verilmemiştir. Osmanlı Devleti'nde, toplantı, gösteri ve yürüyüş hakkı ile ilgili yasal düzenleme II. Meşrutiyet'in ilanından sonra gerçekleştirilmiştir. (Şeker, 2003: 25). 1909'da yapılan yasal düzenleme ile toplantı, gösteri ve yürüyüş yapma hakkı anayasal güvenceye alınmıştır. Anayasa'ya eklenen 120 madde ile toplantı, gösteri ve yürüyüş hakkı Osmanlı vatandaşlarına tanınmıştır. Böylece Osmanlı vatandaşlarının siyasal hayata katılımı ve kamusal özgürlükleri temin edilmiştir. (İşören, 2016: 41).

1909 değişiklikleriyle Osmanlı vatandaşlarının yurttaşlık hakları daha geniş kapsamlı bir içeriğe kavuşmuştur. Osmanlı halkı "vatandaş sıfatı" ile bireysel ve kolektif özgürlüklerini temin edebilmiştir. Osmanlı vatandaşları hak ve sorumluluklarının bilinci ile kamusal alanlarda varlığını göstermiştir (Gençkaya, Ülger, 2022: 2375) 120'nci madde ile dernek kurma hakkı da tanınmıştır. Bu hak kapsamında sivil toplum örgütlerinin gelişmesi hızlanmıştır. Siyasal alan genişlemiş, protestolar, eylemler, grevler, mitingler korkusuzca yapılabilmektedir (Çetinkaya, 2015: 13). Basın üzerindeki sansürün kaldırılmasıyla toplantı, gösteri ve yürüyüş ile ilgili haberler basında sıkça yer almıştır.

Hukuk-ı Umumiye gazetesinde “*Hakk-ı İçtima*” başlıklı haberinde toplantı, gösteri ve yürüyüşün temel bir insan hakkı olduğundan bahsedilmiştir. Gazete, toplantı, gösteri ve yürüyüş yapma hakkının kısıtlanmasıyla halk egemenliğinin zarar göreceğini söylemiştir. Kamusal düzenin sağlanması için toplantı, gösteri ve yürüyüş hürriyetinin zaruretinden bahsetmiştir. Gazeteye göre; “İçtima, halk için bir hâkimiyettir, değil midir? Bu suale mahal yoktur. İnsan, hakk-ı infirad halinde yaşamak kabilinden mahrumdur. Binaenaleyh içtima insanın hakkı değil vazifesi de değil, ihtiyaç-ı tabiye-yi zarurıyesidir.” (Hukuk-ı Umumiye, 20 Şubat 1324: 3)

Geveze gazetesi “*Nümayiş-i Asayiş*” başlıklı haberinde “*Nümayiş*” kelimesinin ne anlam ifade ettiğini okurlarına açıklamıştır. Haberde, Meşrutiyet’in ilanından sonra kamuoyunda “*Nümayiş*” kelimesinin sıklıkla duyulduğundan bahsedilerek neden tanımlanma gereği hissedildiği anlatılmıştır. Nümayişin genellikle bir talep neticesinde ortaya çıktığı ve kamuoyunun bir araya gelerek tepkisini dile getirdiği ifade edilmiştir.

“İlan-ı hürriyetten sonra kesretle işitilmeğe başlamış olan (nümayiş) tabirinin mana-ı hakikiyesi mankafa muhabirimiz tarafından merak edilerek sorulmakla biz de kendisine şu suretle izahat vermeğe mecbur olduk: Nümayiş gösteri manasıdır. Ale’l-ekser bir şeyinin vukunu ve ya âdemi vukunu şiddetle talep etmek veya yapılmış bir şeyden dolayı beyan-ı şadümanı veya mahzuniyet eylemek için toplanmış olan bir kısım halkın icra eylediği harekete de bu nam verilebilir.” (Geveze, 29 Şevval 1324: 3).

II. Meşrutiyet’in ilanından sonra toplumsal karşıtlık kısa süre de olsa sona ermiş, ülkede bayram havası yaşanmıştır. Toplumun tüm unsurları bir araya gelerek sokaklarda, meydanlarda, alanlarda miting, gösteri, şenlikler ve kutlamalar düzenlemiştir. Konu ile olarak İkdâm gazetesi “*Şehrimizin Dünkü Hali: Gulgüle-i Hürriyet, Vecd-i Müsavat, Neşve-i Uhuvvet, Şevk-i Adalet*” başlıklı habere yer vermiştir. Haberde hürriyetin ilanı ile birlikte halkın sokaklara dökülmesi, coşku içerisinde gösteri ve yürüyüş yapmaları anlatılmıştır.

“Şükür olsun! İşte dün biz de doya doya sevincimizden ağlaya ağlaya, bütün mevcudiyetimizle titreyerek ruhumuzun derinliğinde damarlarımızdaki kan galeyan eylediği fikrimiz yükseldiği halde, kalbimizin bütün açıklığı, vicdanımızın bütün temizliği, hürriyetin bütün safasıyla işittik, duyduk haykırdık ve tekrar ettik: Yaşasın padişahımız, yaşasın hürriyet, yaşasın adalet, yaşasın müsavat, yaşasın uhuvvet!!! Evet, yaşasın bütün Kanun-ı Esasi... Bütün meşrutiyet-i idare, yaşasın, yaşasın... Yaşasın.” (İkdâm Gazetesi, 2 Temmuz 1908, sahife, 3).

Meşrutiyet’in ilanından sonra Osmanlı işçi sınıfı bir kimlik kazanmıştır. Osmanlı işçileri yasal haklarını talep eden eylemlerde bulunmuştur. İşçi sınıfı arasında örgütlenmeler ve grevler hızla artmıştır. Ücretlerini alamayan işçiler gerçekleştirdikleri grevlerle hükümeti hayli tedirgin etmiştir. İşçi grevlerinin artması üzerine hükümet işçi sınıfına karşı tedbir alma yoluna gitmiştir. Grevleri yasaklamasa da grevlere karşı kısıtlayıcı yasal düzenlemeleri uygulama koymuştur. Tatil-i Eşgal Kanunu yürürlüğe girmiştir. İlgili kanununun yürürlüğe girmesiyle işçilerin grev yapması neredeyse olanaksızlaşmıştır (Zengin, 2020: 9).

Mehmet Cavit Bey’in “*Tatil-i Eşgal Meselesi*” başlıklı haberinde ülke satında meydana gelen grevlerden bahsetmiştir. Haberde daha düne kadar sadece Batı’da uygulanmakta olan grevlerin artmasına değinilerek sadece ekonomi haberinde kendilerine yer bulabilen işçilerin işverene karşı verdiği emek mücadelesi anlatılmıştır.

“Dünden beri memleketimizin çeşitli sanayilerinde çalışan ameleler de içtima-i hürriyetlerinin ilk eser ve emarelerini göstermeye başladılar. Avrupa’nın her tarafında her gün bin şekil ve mahiyette olarak zuhur eden ve sermayedar sınıfıyla çalışan sınıfların yüzyıllardır süregelen ziddiyet ve nefretlerinin neticesi olan grevler bugüne kadar bize yalnız Batıdan akseden bir belirsiz ses yahut iktisat sayfalarında okunarak hariçte dışarıda uygulaması görülemeyen bir içtimai meseleden başka bir şey değildi.” (Servet-i Fünun Gazetesi, 15 Ağustos 1908: 2).

İkdâm gazetesinde yer alan “*Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat*” başlıklı haberde grevlere karşı hükümetin almış olduğu yasal kısıtlamalardan bahsedilmiştir. Haberde ülke genelinde gerçekleştirilen grevlerin Kanun-ı Esasi’nin tanıdığı haklar çerçevesinde yapıldığı anlatılmıştır.

“Artan grevler karşısında bir düzenleme ihtiyacı duyan hükümet 10 Ekim’de Tatil- i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkatı kabul etti, ikinci Meşrutiyetin ilânını izleyen günlerde, “adalet, müsavat, uhuvvet” sloganları sayıları 250.000’i bulan işçileri derinden etkilemiş ve imparatorlukta işçi birikiminin bulunduğu yerlerde ardı ardına grevler yapılmaya başlanmıştı. Bu grevler temelde ağır ve yıpratıcı çalışma koşullarına karşı yıllardır birikmiş tepkilerin açığa vurulması anlamını taşıyordu.” (İkdâm Gazetesi, 17 Eylül 1908: 3).

Tanın gazetesinde yer alan “*Rumların Dünkü Nümayiş*” başlıklı haberde Rumların evvelki gün başlayan ve giderek şiddetlenen eylemleri anlatılmıştır. Haberde yapılan eylemlerin kamu düzenini aksattığından bahsedilerek birey veya grupların kamu özgürlüğü çerçevesinde eylem yapmaları gerektiği söylenilmiştir.

“Rumların evvelki gün başlayan nümayiş-i dün daha da şiddetle, daha şımarıklıkla devam etmiştir Şimdiye kadar Rum vatandaşlarımızdan aklı başında olan

kimselerin Yunanlılar tarafından vuku bulan teşvikat ve tahrikate kapılmayacaklarını ümit ederek cebren dükkân kapatmak, hukuk-ı şahsiyeye taarruz etmek derecesinde taşkınlık gösterenlerin ayaktakımından ibaret kalacağını tahmin etmiştik. Hâlbuki şikâyet gayr-ı muhikeye Patrikhanenin bile iştirak ettiğini maalesef görüyoruz” (Tanin Gazetesi, 23 Kasım 1908: 3).

Toplantı, gösteri ve yürüyüş hakkının tanınması toplumsal coşkuyu ve özgürlük duygusunu artırmış, toplumda bir siyasallaşma eğilimini başlatmıştır. Sivil toplum kamusal alanda görünür olmuştur. Dernekleşme ve cemiyetleşme gibi yapıların ortaya çıkmasıyla toplumun siyasi yaşama katılımı artmıştır. Toplumun kamusal alanlarda görünür olması siyasi ve ideolojik toplantı, gösterileri ve yürüyüşlerin yaygınlık kazanmasına neden olmuştur (Özbek, 2002: 292). Siyasi ve ideolojik içerikli protestoların artmasıyla toplantı, gösteri ve yürüyüş hakkı bir süre sonra aşırılığa kaçmıştır. Kamu güvenliğini ve kamu düzenini tehdit eder boyuta ulaşmıştır. Özellikle toplumsal dinamiklerin (işçilerin, öğrencilerin, etnik ve dini grupların) gerçekleştirdikleri gösterilerin eyleme dönüşmesi hükümeti endişelendirmiştir (Gençkaya, Ülger, 2022: 2377).

Hükümet, ülkede meydana gelen toplantılara, mitinglere, gösterilere ve protestolara karşı önlem alma yoluna gitmiştir. 12 Şubat 1325’de [25 Şubat 1909] bildirim usulü yöntemini uygulamaya koymuştur. Böylece miting, gösteri, grev vb faaliyetlerde bulunmak isteyenler hükümet yetkililerine yirmi dört saat içerisinde müracaatta bulunmalıdır, şartı getirilmiştir. Müracaatta bulunanların başvuruları olumlu bulunursa karşılığında kendilerine yasal bir belge verilerek mitingin bu esaslara göre düzenlenmesi istenilmiştir. Bu koşullarla devlet her türlü gösteriyi kayıt altına almış ve hukuki bir düzenleme gerçekleştirmiştir (Tepe, 2020: 14).

Bildirim usulüyle hükümet, güvenliği gerekçe göstererek gösteri ve protestolara bir kısıtlama getirmek istemiş; fakat ülkede neredeyse her gün gerçekleşen toplantı, gösteri ve yürüyüşleri engelleyememiştir. İşçi eylemlerinin, basın ve matbuat yasası protestolarının, öğrenci eylemlerinin önü alınamamıştır. Artan eylemlerle birlikte Volkan gazetesinin ve irticacıların tahrikleri üzerine hükümet bildirim usulünü kaldırmıştır. Bildirim usulü yerine toplantı, gösteri ve yürüyüş ile ilgili bir yasal düzenleme yapmıştır. 25 Mart 1325’te [7 Nisan 1909] İçtimaat-ı Umumiye Kanunu üzerinde çalışmaya başlamıştır. (Anayurt, 1998: 104) Kanun, Fransa’da 1881’de yürürlüğe giren Fransız Genel Toplantılar Kanunu temel alınarak düzenlenmiştir. Hükümetin kanun çalışmaları yaptığı esnada 31 Mart 1325’te [13 Nisan 1909] İstanbul’da büyük çaplı bir isyan başlamıştır. İsyanın bastırılmasından sonra hükümet 8 Mayıs 1325’te [21 Mayıs 1909] kanunu mecliste yeniden tartışmaya başlamıştır (Özbudun, 2012: 25-27).

## 25 Mart 1325 [ 7 Nisan 1909] Tarihli İçtimaat-ı Umumiye Kanunu

Toplantı, gösteri ve yürüyüş yapmak temel bir haktır. Kanunun belirttiği nizamlar dâhilinde gösteri yapmak için önceden izin almaya gerek yoktur. (md. 1). Toplantı, gösteri ve yürüyüşlerden önce bunların yapılacağı mekânın yeri ve zamanı belirlenerek beyanname hazırlanır. Toplantı bilgilerinin yer aldığı beyanname Kanun-i Esasî’nin tanıdığı vatandaşlık haklarına sahip en az iki kişi tarafından imzalanır. (md.2)

Beyanname, İstanbul’da Zaptiye Nazırı’na, taşralarda ise en büyük mülkiye memuruna ve nahiyede müdürlere verilir. Beyanname belirli bir ücret karşılığında resmi yazı ile verilir. Resmi yazıda beyannamenin onaylandığını gösteren yer ve saat bilgisi olması şarttır (md.3). Beyanname onaylandıktan sonra toplantı, gösteri ve yürüyüş yirmi dört saat içerisinde gerçekleştirilir. (md.4). Beyannamede, toplantı, gösteri ve yürüyüşün içeriği tanımlanmalı ve toplantının neden düzenlendiği açıklanmalıdır (md.5)

Seçim amaçlı yapılan toplantı, gösteri ve yürüyüşlerde meclis üyeleri, belediye üyeleri ve milletvekili adaylarından başka hiç kimse bulunamaz (md.6). Toplantı, gösteri ve yürüyüşün yapıldığı mekânda mekân sahiplerinin yaşam alanı kısıtlanamaz. Bu sebeple toplantı, gösteri ve yürüyüş devletin izin verdiği alanlarda yapılmalıdır. Devletin izin vermediği alanlarda, trafiğe kapalı yollarda, kalabalık cadde ve sokaklarda toplantı yapılamaz. Açık alanlarda yapılan toplantı, gösteri ve yürüyüşler, güneş batışından yarım saat sonrasına kadardır (md.7). Toplantı, gösteri ve yürüyüş en az üç kişiden oluşan bir kurul tarafından sağlanır. Bu kurul, nizamın sağlanmasıyla yükümlü olup yasanın ihlali edilmesine engel olur. Kolluk beyannamede bildirilen alanın dışına çıkılmasını önlemek ve güvenliği sağlamakla yükümlüdür. Heyet, toplumu tahrik edecek sloganlar atılmamasına ve suçun işlenmemesine dikkat etmelidir. İçtimaat-ı Umumiye Kanununa aykırı harekette bulunanlar için beyannamede imzası bulunan idare heyeti ve bu heyeti oluşturanlar yükümlüdür.(md.8)

Toplantı, gösteri ve yürüyüşleri denetlemek için devlet aracılığıyla bir adliyeden, bir de mülkiyeden iki memur görevlendirilir. Bu memurlar, toplantı kurulu tarafından belirlenir ve kendilerine gösterilen mekânlarda görevlendirilir. Memurların denetimi esnasında toplantı, gösteri ve yürüyüşe aykırı bir durum tespit edildiğinde kurul toplantıyı feshedebilir. (md. 9). Toplantı, gösteri ve yürüyüş sırasında ortaya çıkan ve kanunen müdahalenin icap ettiği durumlarda, kamu güvenliğini tehlikeye atmamak için, kanuna aykırı hareket edenler hakkında yasal işlem başlatılır ve ceza kanunnamesinde suça karşılık gelen ceza ile cezalandırılır (md. 10). Bu kanunun icrasında Dâhiliye Nezareti mesuldür (md. 11).( TBMM Zabıt Cerideleri, İçtimaat-ı Umumiye Kanunu, İçtima: 68, 25 Nisan 1325 C: 2, s. 285-303).

## İçtimaat-ı Umumiye Kanununun Meclisteki Tartışmaları

Toplantı, Gösteri ve Yürüyüş Kanununun uygulanma esasları, şartları ve usulleri mecliste oldukça tartışılmıştır. Kanunun birinci maddesinde yer alan hür kelimesi tartışmaların ilkinin oluşturmuştur. Hür kelimesinin insan doğasına ait olduğu bunun yerine serbestiyet kelimesinin kullanılması öngörülmüştür. Tartışma daha da alevlenmiş, özgür ve hür kelimelerinin aynı anlama geldiğini bu sebeple “mezundur” ifadesinin kullanılmasının daha yerinde olacağı kabul edilmiştir (TBMM Zabıt Cerideleri, İçtimaat-ı Umumiye Kanunu, İçtima: 68, 25 Nisan 1325 C: 2, s. 285-303).

Toplantı, gösteri ve yürüyüş hakkının temel bir hak olduğu kabul edilmiş; fakat kamu huzurunun korunması için silah kullanımının yasaklanması hayli tartışılmıştır. Konu ile ilgili olarak; *Umumî içtimalar hürdür, fakat gayri müsellahtır olmak ile sükûnetin muhafazasına ve mevaddı âtiyede münderic ahkâma riayet edilmek şartıyla ruhsat istihsaline hacet yoktur*, denilmiştir. Gösterilerde silah kullanımının yasaklanması kabul edilmiş yasağa rağmen gösterilerde silah kullanılmaya devam edilirse devlet egemenliğinin korunması için gösteriye müdahalede edilmesi üzerinde anlaşılmıştır (TBMM Zabıt Cerideleri, İçtimaat-ı Umumiye Kanunu, İçtima: 68, 25 Nisan 1325 C: 2, s. 285-303).

*Müsellahtır içtima isyan demektir. Onun için, bu içtimaat, içtimaat-ı âtiyedir. Zaten silah taşımak örf en memnudur*, bu sebeple gösterinin kollukça dağıtılması ve silahlı göstericilerin cezalandırılması, hükmü kabul edilmiştir. Silahlı gösteriye katılanlar hakkında cezai yaptırım uygulanması onaylanmış; fakat kolluğun gösteriye müdahalesi tartışılmıştır. Bir kısım vekil tarafından gösteri alanında kolluğun yer alması anti-demokratik bulunurken bir kısım tarafından da gerekli bulunmuştur. Çünkü her türlü toplantıda bir intizamın olması gerekli görülmüştür. Hatta Avrupa’da gerçekleştirilen toplantı ve gösteri yürüyüşlerinde çok sayıda kolluğun alanda görevlendirildiği hatırlatılmıştır (TBMM Zabıt Cerideleri, İçtimaat-ı Umumiye Kanunu, İçtima: 68, 25 Nisan 1325 C: 2, s. 285-303).

Kanun mütalaa edilirken toplantı, gösteri ve yürüyüş hürriyetinden kimlerin yararlanacağı gündeme gelmiştir. Toplantı, gösteri ve yürüyüş hakkının yalnızca Müslim unsurlarla sınırlandırılması tartışılırken bir yandan da kanundan herkesin istifade etmesi gerektiği söylenilmiştir. Toplantı, gösteri ve yürüyüş hakkının serbest olmasından bahsedilirken *“tarafı diğerden kayıtlar şartıyla mukayyettir”*, denilmiştir. Bunun üzerine siyasi ve medeni haklara sahip olma şartının kaldırılması talep edilmiştir (TBMM Zabıt Cerideleri, İçtimaat-ı Umumiye Kanunu, İçtima: 68, 25 Nisan 1325 C: 2, s. 285-303).

Mitinglerin içeriğinin bildirilmesinin gerekliliği üzerinde tartışılmış, yapılan tartışmalarda içerik bildirim anti-demokratik bulunmuştur. Mitingin belli bir konu ile sınırlandırılması ayrımcılık olarak nitelendirilmiştir. Kanunda miting alanı yerine mahal yazılması tartışılmış,

toplantının nerede yapılacağına dair bir açıklık olmaması üzerine kasaba ve şehir yazılması gündeme gelmiştir. Fakat bu teklif köylü kentli ayrımcılığını doğurmuştur. Bir diğer tartışma; gösterinin yapılacağı alanın halkın geçiş noktalarında yapılabileceği üzerinden gerçekleştirilmiştir. Gösterinin güneşin doğuşundan batışına kadar ki zaman aralığında yapılabileceği ama kapalı mekânlar için belli bir saat dilimi belirlenemeyeceği de tartışılmıştır. Tartışma sonunda *kapalı mekânlardaki içtimalar şahısların özel mülklerinde yapıldığı için içtimalar her zaman serbesttir*, beyanı kabul edilmiştir. (TBMM Zabıt Cerideleri, İçtimaat-ı Umumiye Kanunu, İçtima: 68, 25 Nisan 1325 C: 2, s. 285-303).

II. Meşrutiyet’in ilanından sonra yapılan yasal düzenleme ile toplantı, gösteri ve yürüyüş hakkı tanınmıştır. Bu hak doğrultusunda sıklıkla toplantı, gösteri ve yürüyüş yapılmaya başlanmıştır. Çoğu zaman hükümetin aleyhine gerçekleştirilen siyasi içerikli gösteriler ülkede asayişin bozulmasına neden olmuştur. İçtimaat-ı Umumiye Kanunu ülkede her geçen gün artan, düzensiz, intizamsız miting, gösteri ve protestoları belirli bir şarta bağlamak ve asayişin bozulmasını engellemek amacıyla hazırlanmıştır. Kanuna aykırı hareket edenler cezai yaptırıma tabii tutulmuştur. Ceza konusunda tüm vekiller ortak noktada birleşip cezanın niteliği konusunda ayrıışmışlardır. Türkiye tarihinin ilk gösteri ve yürüyüş kanunu olan İçtimaat-ı Umumiye Kanunu 27 Mayıs 1325’te [9 Haziran 1909] Meclise sunulmuştur. Uzun tartışmalar sonucunda kanun 6 Ağustos 1325’te [19 Ağustos 1909] yasallaşmıştır. (Hanioglu, 2020: 250).

## İçtimaat-ı Umumiye Kanununun Basındaki Tartışmaları

Kanun-i Esasi ile yasal güvence altına alınan toplantı, gösteri ve yürüyüş hakkı kısa bir süre sonra kısıtlanmıştır. Kolluk kuvvetleri aracılığıyla yapılan kısıtlama basında oldukça tartışılmıştır. Vahdeti *“Meşrutiyette Göz Boyamak Olamaz”* başlıklı haberinde İçtimaat-ı Umumiye Kanunu’nun yürürlüğe girmesini eleştirmiştir. Vahdeti; Matbuat Kanunu’nun yürürlüğe girmesine olan tepkilerin dinmediği esnada İçtimaat-ı Umumiye Kanunu’nun hazırlanmasını keyfi bir uygulama olarak değerlendirmiş, yürüyüş yapmak için zabıttan resmi yazı ile izin alınmasını da hak ihlali olarak görmüştür.

“13 Şubat sene 324 tarihinden beridir matbuatla beraber millet kıyametler koparmış iken, ikinci bir tebliğde ‘İçtimaat hakkında 13 Şubat sene 324 tarihinde neşr olunan. Tebliğ-i resmîde içtimadan lâakal yirmi dört saat evvel zabıtaya müracaatla bir varaka-i resmiye istihsal-i lüzumuna dair münderic olan fıkranın bazılarınca içtima için zabıttan ruhsat alınacağı zehabını tevliid etmiş olduğu anlaşılır! Hâlbuki! Maksat, zabıtaya karşı ispata medar olacak bir varaka-i resmiye ahzından ibaret olduğundan izahı! Keyfiyet olunur.’ deniliyor.” (Volkan Gazetesi, 21 Şubat 1324:1)

Hukuk-ı Umumiye gazetesi *“Matbuat Nizamnamesi’ne Karşı Tevali Eden Protestolar”* başlıklı haberiyle Matbuat Nizamnamesi’nin yürürlüğe girmesini

eleştirmiştir. Kanuna yönelik gerçekleştirilen gösteri ve protestolar şu şekilde anlatılmıştır:

“Manzume-i efkâr fiyakamıza yazdığına göre Şubat’ın üçüncü günü beri müteceviz terk ve Ermeni ahali yeni çarşının ortasında ve cami-i kebirin büyük kapısı önünde bulunan ve Pazar yeri diye tevsim edilen vasi bir mahallede yeni Matbuat Nizamnamesi’ne karşı protestoyu mütezammin bir metne akdedilmiştir. Şehirde misafir bulunan Taşnaksutyun Cemiyeti rüesasından Haritin Efendi Türkçe olarak bir nutk bir iradeyle hürriyet-i matbuatının malik ve millete tahsis edildiği gayr-i kabil inkâr olan muhasanat ve hizmetini millete tadid ve izah eylemiştir.” (Hukuk-ı Umumiye Gazetesi, 19 Şubat 1324: 4).

Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte basında sansür yasağı ortadan kalkmıştır. Ülke genelinde her türlü yayınının faaliyeti başlamıştır. Basının eleştirine tahammül edemeyen hükümet basını kontrol almak istemiş ve 16 Temmuz. 1325’te [29 Mart 1909] Matbuat Kanununu yürürlüğe koymuştur. Kanunun Ayan Meclisi’nde kabulünden sonra ülke genelinde yoğun gösteri ve protesto mitingleri gerçekleştirilmiştir. Tanin gazetesinin “*Dünkü Miting*” başlıklı haberinde Matbuat Kanunu ile ilgili yapılan protestolar anlatılmıştır.

“Sultan Ahmet Cami-i Şerifi Havalisinde Matbuat Kanunname-i Cedide aleyhinde bir miting akd olunmuştur Bir hayli natika-ı perdaz, Matbuat Kanunu Layihasının aleyhinde gayet muhik ve belag nutuklar söylemişlerdir. Daşnaksutyun Cemiyeti azasından birinin nutkunda matbuatın hür bulunması lüzumundan şiddetle bahsedilmiş ve matbuata hürriyet verilmediği surette eskiden olduğu gibi bombalarla yeniden işe başlanacağı beyan olunmuştur Bu sözler şiddetli suretle alkışlanmıştır. Mitingin hitamında, Meclis-i Mebusan’a dahi gidilmesi teklif edilmiş ve hazır bulunanlar tarafından kabul olunarak Meclis-i Mebusan önüne gidilmiştir. Bir heyet-ı mahsusa, Meclis-ı Mebusan dairesine dâhil olarak Reis Ahmet Rıza Bey ile mülakat eylemiştir. Ahmet Rıza Bey tarafından matbuatın hürriyeti taraftarı olduğunu ve Meclis-ı Umumi’de elden gelen gayret esirgenmeyeceği yolunda beyanı mütalaa edilmiştir. Ahali kemal-i sükûn ile avdet etmiştir” (Tanin Gazetesi, Gazetesi, 8 Şubat 1909: 3).

Volkan gazetesi “Sabah-ı Hürriyet yahut Direkler Arası Vakası” adlı haberinde II. Meşrutiyet’in ilanında sonra meydana gelen özgürlük ortamın kısa soluklu olduğundan bahsetmiştir. Haberde; II. Meşrutiyet dönemi ile bağdaşmayan politikaların, kanunların ve uygulamaların, vatandaşların tepkilerine neden olduğu anlatılmıştır. Vatandaşların Çemberlitaş’tan başlayarak kahrolsun istibdat diye bağırarak gösteri ve yürüyüş yaptıkları ifade edilmiştir. Haberin devamı gazetede şu şekilde ifade edilmiştir:

“Dün akşam saat üç raddelerinde, Çemberlitaş’tan başlayarak, istibdâd avdet ediyor. Milletini seven arkamızdan gelsin

nidalarıyla, ortalık çin çin öttürülüyordu. Ara sıra mektep şarkılar okuyarak önde iki kişi, iki küçük sancakçık çekmiş, kahrolsun istibdâd diyerek, ahaliyi ittifaka davet ederek ancak memleketin ahvali ruhiyyesini bilmeyen gençler, arkamızdan gelmeyen müstebitlerdir. Hakikatte samimi mi? Bu sabahı hürriyet yahut direkler arası vakası öyle ehemmiyetle telakkiye şayandır ki; derin bir nüfuzu nazarla bakılacak olursa Devr-i İstibdat zulüm didelerini kan ağlatır.” (Volkan Gazetesi, 4 Kânunuevvel 1324:4)

İçtimaat-ı Umumiye Kanunu’nun uygulamaya konulmasıyla birlikte halkın toplanma özgürlüğü kolluk güçleri tarafından engellenilmiştir. *Volkan gazetesi* “*Hiç İstibdada Kanun Denir mi?*” başlıklı haberinde kanununun uygulanmasını eleştirmiştir. Haberde; hükümetin politikaları tenkit edilmiş, protestonun temel bir hak olduğundan bahsedilmiş, Kanın-i Esasi’nin vatandaşlara tanıdığı hakların kısıtlandığı anlatılmıştır.

“Hükümet milletin hakk-ı içtimâini gasp etti. Geçen gün Bâb-ı Âli’ye gelen idare-i mahsusa vapurları müstahdeminin polislerle, jandarmalarla bölük bölük süvarilerle cebren, kahren dağıtılmalarını emretti. Lâkin ortada hükümet namına sadrazam ve Dâhiliye Nazırı olan Hüseyin Hilmi Paşa icrâyı hükmediyordu. Usulen de böyledir. Müstebid-i müşârünileyh bu haksızlıktan dolayı Meclis-i Mebusan tarafından istizâha davet olunmayacak mı? Ceride-i hümayuna bakılırsa milletin hakk-ı içtimâinin men’ olunmasını sarâhaten yazmakta ve birçok emsaller taharrisiyle meşgul bulunmaktadır.” (Volkan, 20 Şubat 1324: 3).

II. Meşrutiyet’in yeniden ilan edilmesi ülke genelinde büyük bir sevinç yaratmış, ülkenin her yerinde gösteriler düzenlenmiştir. Gösterilere çok sayıda vatandaşın yanı sıra harbiye öğrencileri de katılmıştır. Harbiye öğrencileri Harp Okulunun önünde gecenin geç saatlerine kadar gösteri düzenlemiştir. Gösteriye katılanlar “yaşasın vatan, yaşasın millet, yaşasın hürriyet, kahrolsun istibdat,” sloganları atmıştır. Konu ile ilgili İkdâm gazetesi “*Mekteb-i Harbiye Önünde*” başlıklı habere yer vermiştir.

“Evvelki gece saat dört raddelerinde Beyoğlu ahali gösterileri yapmakla birlikte binlerce halktan heyet önlerinde mızıkâ ile (Zeki Paşa tarafından sevinçlerini açığa vurmaları uygun görülmemiş ve böyle bir millî sevinç gününde dışarı çıkmaları yasaklanan ) Mekteb-i Harbiye-i Şahane öğrencileri ileri ile temas etmek üzere sözü edilen mektebe kadar gitmişler. Ve mektepte öğrenciler tarafından karşılanarak her iki taraftan dua-yı padişahı yâd edilebilmekle beraber “Yaşasın millet, yaşasın hürriyet” nidaları açığa vurulmuştur. Beyoğlu Kumandanı Faik Paşa dahi nümayişçiler arasında bulunmakta idi. Bu suretle teşkil edilen heyet geç vakte kadar sevincini açığa vur muştur” (İkdâm Gazetesi, 29 Temmuz 1908: 2)



II. Meşrutiyetin getirmiş olduğu hürriyet ortamı ülkedeki her etnik unsur tarafından sevinçle karşılanmıştır. Ülkede yaşayan etnik unsurlar talep ve beklentilerini yüksek sesle dile getirmiştir. Ülkede hürriyet, müsavat, adalet, uhuvvet, kavramları Meşrutî idare ile yeniden tesis edilmiş, bütün vatandaşlar anayasa ile devlet güvencesi altına alınmıştır. Hukuk-ı Umumiye gazetesi "*Rumlar, Nümayişler*" başlıklı haberinde Rum vatandaşların gerçekleştirdikleri gösteriyi anlatarak göstericilerin devletten taleplerini dile getirmiştir.

"Rum vatandaşlarımız hakkında cerideyi muhteremeyi Osmaniy'e de birçok yazılar yazdılar. Rumlar ne istiyor, ne arzu ediyorlar? Sonra biz ne istiyoruz. Başka vatandaşlarımız ne istiyor? Bir kere de şunu düşünelim. Elhamdulillah, şükürler olsun hürriyetimizi, müsavatımızı, meşrutiyetimizi istirdad ettik. Bütün kardeşlerimize, vatandaşlarımıza hepimiz müsavi ve hür olduğumuzu kâmil adil ve iftihar ile ilan ettik. Bütün cihanın herkesin istediği de bu değil midir? Meşrutiyet müsavati esası ne içindir. Bunlar bütün bu cemiyetlerin müsebbibi rahat yaşamak herkesin hukukunu namusunu tariz edebilmek hatta zevkine her türlü zevkine bile karışılmamaktan ibarettir. Sosyalizmde, anarşizmde hepsi bunlara bu esaslara mübtenîdir." (Hukuk-ı Umumiye Gazetesi, 14 Teşrinisani 1324: 3).

İşçiler, Kanun-ı Esasi'nin kendilerine vermiş olduğu temel hakları doğrultusunda grevler gerçekleştirmiştir. Anayasanın tanıdığı hak, hukuk, adalet, eşitlik, kardeşlik haklarından faydalanarak eşit yurttaş olma taleplerini dile getirmişlerdir. İkdâm gazetesi "*Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat*" başlıklı haberinde artan grevlerden bahsederek hükümetin grevlere karşı almış olduğu tedbirleri anlatmıştır.

"Artan grevler karşısında bir düzenleme ihtiyacı duyan hükümet 10 Ekim'de Tatil- i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkatı kabul etti, ikinci Meşrutiyetin ilânını izleyen günlerde, "adalet, müsavat, uhuvvet" sloganları sayıları 250.000'i bulan işçileri derinden etkilemiş ve imparatorlukta işçi birikiminin bulunduğu yerlerde ardı ardına grevler yapılmaya başlanmıştı. Bu grevler temelde ağır ve yıpratıcı çalışma koşullarına karşı yıllardır birikmiş tepkilerin açığa vurulması anlamını taşıyordu." (İkdâm Gazetesi, 17 Eylül 1908: 3).

### Tecemmuat Kanununu Hazırlayan Etmenler

8 Teşrin-i sani 1327'de [21 Kasım 1911] Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulmuştur. Böylece ülke tarihinin ilk büyük muhalefet partisi siyasi hayatına başlamıştır. Fırka, İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı en şiddetli tepki veren muhalefet partisi olmuştur. II. Meşrutiyet döneminde iktidar muhalefet çatışması başlamıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 28 Teşrin-i sani 1327'deki [11 Aralık 1911] ara seçimlerini bir oy farkla kazanarak İttihat ve Terakki'nin meclisteki hâkimiyetine son vermiştir. Böylece parlamenter sistemin çalışmasını sağlamıştır (Olgun,

2012: 10). İTC, muhalefetin seçim başarısından korkmuş, muhalefetin teşkilatlanmasını engellemek için seçimlerin öne alınmasını teklif etmiştir. Teklif, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile diğer muhaliflerin oylarıyla reddedilmiştir. Bunun üzerine İTC, Kânûn-ı Esasi'nin 35. Maddesinde düzenleme yapmıştır. Yapılan düzenleme ile Kanun-i Esasi 1876'daki haline getirilmiştir (Birinci, 1998: 507).

Hükümet, Kanun-i Esasi'nin 7'nci maddesine dayanarak 5 Kanun-i sani 1327'de [18 Ocak 1912] meclisi fesih etmiştir. I. Meşrutiyet döneminde olduğu gibi meclisi açma ve kapama yetkisi yeniden padişaha tanınmıştır. 1912 seçimleri İttihat ve Terakki'nin Kanun-i Esasi'de yapmış olduğu değişiklik ve düzenlemelerle gerçekleştirilmiştir (Tanör: 2020, 200).

Meclisin tatile girmesinin ardından Türkiye tarihine sopalı seçim olarak geçen tarihi süreç yaşanmıştır. 5 Kanun-i sani 1327 [18 Ocak 1912] seçimleri ile Türk siyasi tarihin ilk erken genel seçimi gerçekleşmiştir. Hem iktidar cephesi hem de muhalefet cephesi antidemokratik söylem ve yöntemlerle seçim kampanyası yürüterek toplumu kutuplaştırmıştır. Kolluk güçleri ile İttihat ve Terakki'nin seçmen üzerindeki baskısı tepkilere neden olmuştur. Ülkede emniyet ve asayiş ihlal eden gösteriler gerçekleşmiştir. Halka uygulanan yıldırma, caydırma politikalarına karşı halk da şiddete varan eylemlerle karşılık vermiştir (Öngüç, 2021: 317).

Ülke genelinde pek çok toplantı, gösteri, yürüyüş ve protestolar meydana gelmiştir. Gösteriler kolluğun baskı ve zoruyla engellenmiştir. İTC, kendi egemenliğini korumak, muhaliflerin artan protesto ve gösterilerini engellemek için İçtimaat-ı Umumiye Kanununda kısıtlama arayışına girmiştir. "*Açık yerlerde vuku' bulacak İçtimaat-ı, memleketin emniyet ve asayişini muhâfazaten hükümet men edebilir.*" şeklindeki geçici maddeyi meclise sunmuştur. Kanunla emniyeti ihlal eden durumlar ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Böylece toplumsal huzurun sağlanması amaçlanmıştır. (Olgun, 1994: 43).

Asayiş ihlal eden, örgütsüz ve spontane ortaya çıkan toplantı, gösteri, yürüyüş ve protestolar önlemek istenmiş, bunun için cezai yaptırım uygulanmıştır. 3 Mart 1328'de Kanun [16 Mart 1912] meclise sunulmuştur. Toplantı, gösteri ve yürüyüşün belli bir kanun çerçevesinde gerçekleştirilmesi tasarlanmıştır. Bu amaçla toplantı, gösteri, yürüyüş ve protesto hakkı yeniden tasarlanmıştır. Hazırlanan kanunla toplantı, gösteri ve yürüyüşte uyulması gereken kurallar sarih bir biçimde tasarlanmış, kurallara uyulmadığı takdirde cezai yaptırım getirilmiştir. Yasal düzenleme ile 1908'de uygulamaya konulan İçtima-i Umumiye Kanunu'nun özgürlükçü havasına son verilmiştir (Yarsavut, 1968: : 87)

3 Mart 1328'de [16 Mart 1912] cezai müeyyideler içeren Tecemmuat Hakkında Kanun-ı Muvakkat ile İTC'ye karşı olan muhaliflerin sesi kesilmek istenmiştir. Bu amaçla toplantı, gösteri ve yürüyüş talebine yeni kısıtlamalar getirilmiştir. İzin almadan spontane gerçekleşen her türlü gösteri emniyeti ve asayiş ihlal

olarak değerlendirilmiştir (Çelenk, 1977: 8). Spontane gerçekleşen toplantıların önlenmesi için kolluk kuvvetleri devreye sokulmuştur. İzin alınmadan yapılan toplantı, gösteri ve yürüyüşlere cezai yaptırımlar uygulanmıştır. Hükümet, aleyhine düzenlenen gösteri, toplantı, gösteri, yürüyüş ve protestolar yasaya aykırı bulunmuş, toplumu kutuplaştırıcı olarak tanımlanmıştır (İşgören, 2016: 43).

Toplantı, gösteri ve yürüyüşün silahlı ya da silahsız olarak sükûneti bozacak şekilde düzenlenmesi halinde toplantı, gösteri ve yürüyüşe müdahale edileceği, uyulmadığı takdirde kolluğun dağıtma yetkisini kullanacağı ilk kez bu kanunla net bir biçimde ifade edilmiştir. 3 Mart 1328'de [16 Mart 1912] Tecemmuat Kanunu ile birlikte İctimaat-ı Umumiye Kanununun eki olan Müzeyyel Kanun da kabul edilmiştir. Tek maddelik olan bu ek kanun içerdiği "*açık yerlerde vuku' bulacak ictimaatı memleket huzur ve sükûnunu muhafazaten hükümet men' edebilir*", hükmü ile toplantı, gösteri ve yürüyüş hakkını kısıtlanmıştır. II. Meşrutiyet'in getirdiği özgürlükçü sistem ortadan kaldırılmış, istibdat idaresi yerini sağlamlaştırmıştır (Duran, 1954: 1611).

Bu kanunlarla birlikte, toplantı, gösteri ve yürüyüş kanununda kısıtlayıcı düzenlenmeler kaldırılmış, fiili bir yasaklama yürürlüğe konulmuştur. Kanunla yasaklayıcı bir sistem ülkede hâkim olmuştur. Kanun, hükümetin keyfi tutum ve davranışlarına müsaade eden, halkın temel hak ve hürriyetlerini engelleyen bir düzenleme getirmiştir. 1912 seçimlerinden sonra İttihat ve Terakki ülkeye tam manasıyla hâkim olmuştur. İTC'nin çıkardığı kısıtlayıcı kanunlarla, sindirdiği muhalefetle ve uyguladığı politikalarla Meşrutiyet rejimi oldukça zarar görmüştür. Seçimlerden sonra Tecemmuat Kanunu görüşülmemiştir (Olgun, 1994: 45).

### 3 Mart 1328 [16 Mart 1912] Tarihli Tecemmuat Kanunu

Toplantı, gösteri ve yürüyüş halka açık mekânlarda sloganlarla, protestolarla ve pankartlarla toplu halde hareket olarak tanımlanır.(md.1) Silahlı bir şekilde toplantı, gösteri ve yürüyüş yapmak yasaktır. Keza herkesin geçtiği güzergâh üzerinde emniyeti ve güvenliği ihlal edecek surette silahlı olmayan toplantı, gösteri ve yürüyüş dahi yasaktır. (md.2)

Halka açık mekânlarda silahlı ya da silahsız olarak toplantı, gösteri ve yürüyüş yapıldığında zabıta ve devletin diğer kamu görevlileri (vali, amir, kaymakam, nahiye müdürü, emniyet müdürü polis ve jandarma kumandanı) denetleme yapar ve ikaz eder. Görevliler silahlı bir gösteri varsa göstericilerin dağılmalarını ister, aksi takdirde cebir ve şiddete başvuracağını beyan eder. Buna rağmen göstericiler dağılmazsa boru ya trampet çaldirarak ikinci bir emir ve ihtar daha icra eyler. Zabıta dağılın uyarısı yaptıktan sonra göstericiler dağılmazsa, cebir ve şiddete başvurur.(md.3) Kanuna aykırı hareket edenlerin yakalanmaları için ikaz edilmelerine gerek yoktur. Güvenlik güçleri toplantı, gösteri ve yürüyüşü dağıtmakta tam yetkilidir. (md. 4).

Silahlı olarak toplantı, gösteri ve yürüyüş katılanlar birinci ihtarda dağılırsa ve gösteriye katılanlar tarafından silah atılmamışsa, yalnız bulundurmışsa bir aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Eğer silahlı gösteri gece gerçekleşmişse bir yıldan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Göstericiler ikinci emirde dağılmış, silah kullanılmamış ve gösteri gündüz gerçekleşmişse altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Gösteriler zor kullanılarak dağıtılsa üç sene, gösteriye katılanlar silah kullanmışsa beş yıldan az olmamak şartıyla kürek cezasına çarptırılır. (md 5).

Silahsız olarak gösteri ve yürüyüş yapılacağı kanunen bildirildiği halde silahlı bir şekilde gösteri ve yürüyüş yapanlar ikinci kez uyarıldıktan sonra hala gösteriye devam ederlerse on beş günden altı aya kadar hapisle, zorla dağıtılsa altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. (md.6). Gösteriye katılanlar arasında protesto ederek yahut pankart açarak, duvarlara afişler yapıştırarak halkı silahlı yâda silahsız tahrik edenler kanunda adı geçen suçları işleyenler cezaya tabi tutulur. Bir haftadan iki aya kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Halkı galeyana getiren, muzır içerikler taşıyan bir afiş asan, basan, yayan yâda dağıtanlar da suç ortağı kabul edilirler. (md.7)

Göstericilerin dağılmaları için kolluğun kullanılması lazım gelirse en büyük mülki amir tarafından gösterinin yapıldığı bölgeye askeri birlik sevk edilir. (md 8) İctimaat-ı Umumiye Kanununda olduğu gibi güvenliği sağlamakla yetkili kolluk kuvvetleri göstericileri dağıtmak için yetkidir. Kolluğu uyguladığı yöntemler kanunda sarih bir biçimde yazılıdır ve eskiden olduğu gibi umuma açıktır. (md 9) Bu kanunun icrasında Dâhiliye Nezareti mesuldür (md. 10). TBMM Zabıt Cerideleri, Tecemmuat Hakkında Kanun-u Muvakkat, 16. İnikad, Devre: 2, C. 1, İctimaa Senesi: 1, 6 Haziran 1328, s. 370-403).

### Tecemmuat Kanununun Meclisteki Tartışmaları

Tecemmuat Kanunu en çok artan grevler, mitingler ve protestolar nedeniyle hazırlanmıştır. Kanun toplantı, gösteri ve yürüyüşleri engellemek ve toplantı, gösteri ve yürüyüşlerde caydırıcılık olması için yasaklar üzerine düzenlenmiştir. Kanun en çok gösteriye katılan kişi sayısı, silahın gösteride kullanıp kullanılmadığı, gösterinin amacı, sloganı, niteliği üzerinden tartışılmıştır. Hükümetin eleştiriye tahammülü olmadığından yapılan toplantı, gösteri ve yürüyüş kanun üzerinden yasaklanmıştır. Bu kanunla siyasi içerikli gösterilerin önü alınmaya çalışılmıştır. Güvenliği tehdit eden silahlı göstericilerin engellenmesi için gösteri alanında kolluk güçleri yoğun bir biçimde görevlendirilmiştir. (TBMM Zabıt Cerideleri, Tecemmuat Hakkında Kanun-u Muvakkat Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Düstur, 2. Tertip, C. 4, 18 Haziran 1328, s. 560-564)

Hükümet Tecemmuat Kanununu hazırlarken en çok gösteriye katılan kişi sayısı üzerinde durmuştur. Hükümete göre; ondan fazla kişi bir araya gelirse isyan çıkarabilir ve bekasını tehdit edebilir. Hükümet ihtimalleri göz önünde bulundurarak tedbir alma yoluna

gitmiştir. Ondan fazla kişinin katıldığı gösteride eylem silahlı bir gösteriye dönüşürse gösterinin dağıtılması için kolluğun müdahalesi ön görülmüştür. Silahlı gösterilerde silahı kullanan şahıs ya da şahıslar hakkında kovuşturmanın yapılacağı, gösteriye katılanlar silahsız ise haklarında kavuşturma yapılmayacağı yalnızca gösterinin dağıtılacağı belirtilmiştir. (TBMM Zabıt Cerideleri, Tecemmuat Hakkında Kanun-u Muvakkat Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Düstur, 2. Tertip, C. 4, 18 Haziran 1328, s. 560-564).

Kolluğun gösteri alanında yoğun bir şekilde yer alması ve yetkilerinin artırılması yeni bir tartışmayı gündeme getirmiştir. Kolluğun gösteriye son verebilmesi, istediğini tutuklayabilmesi ve silah kullanma yetkisinin olması keyfi uygulamalara sebebiyet verebileceğini düşündürmüş, ilgili madde hayli tartışılmıştır. Özellikle kolluğun göstericileri zor kullanılarak dağıtma yetkisi istenmeyen sonuçlara neden olabileceğini gündeme getirmiştir. Bunun üzerine silahsız göstericilerin kolluk uyarısından sonra dağılmaları aksi halde zor kullanılarak dağıtılacağı üzerinde mutabakat sağlanmıştır. (TBMM Zabıt Cerideleri, Tecemmuat Hakkında Kanun-u Muvakkat Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Düstur, 2. Tertip, C. 4, 18 Haziran 1328, s. 560-564)

Kolluğun zor kullanarak dağıttığı göstericilerden kolluğa mukavemet edenler hakkında verilecek cezalar da yoğun tartışmalara neden olmuştur. Göstericilere verilen hapis cezası kimi vekiller tarafından fazla bulunurken kimi vekiller tarafından da uygun bulunmuştur. Vekillerin birleştikleri konu masum insanların, silahsız eylemcilerin haksız yere hapse atılma ihtimali olmuştur. Gösteri esnasında silah bulunduranlar hakkında küreğe koyma cezası tartışılmış ve oylama neticesinde kabul edilmiştir. Silahsız ve kolluğa mukavemet edenler için sadece hapis cezası kabul edilmiştir. Silahlı gösterilerin gece yapılması halinde cezai yaptırım tartışılmış ve daha ağırlaştırıcı bir ceza öngörülmemiştir. (TBMM Zabıt Cerideleri, Tecemmuat Hakkında Kanun-u Muvakkat Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Düstur, 2. Tertip, C. 4, 18 Haziran 1328, s. 560-564).

Kolluğa mukavemet eden hem silahlı hem de silahsız göstericilere dağılın uyarısının yapılması, kolluğun uyarılarına rağmen göstericiler dağılmazlarsa göstericilerin zor kullanarak dağıtmaları ve en üst düzeyden cezalandırılmaları kabul edilmiştir. (TBMM Zabıt Cerideleri, Tecemmuat Hakkında Kanun-u Muvakkat Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Düstur, 2. Tertip, C. 4, 18 Haziran 1328, s. 560-564). Kolluğun göstericilere uyarıda bulunurken hangi dilde sesleneceği tartışılmıştır. Osmanlının çok uluslu olması sebebiyle kolluğun farklı lisanları konuşması elzem görülmüştür. Gösterinin gerçekleştiği mahalde kullanılan etnik dilde uyarı yapılması teklif edilmiş, bu fakat bu teklif Türkçenin anadil olması nedeniyle kabul edilmemiştir. (TBMM Zabıt Cerideleri, Tecemmuat Hakkında Kanun-u Muvakkat

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Düstur, 2. Tertip, C. 4, 18 Haziran 1328, s. 560-564).

Tecemmuat Kanunu 3 Mart 1328'de [16 Mart 1912] meclise sunulmuştur. Aynı tarihte çıkarılan tek maddelik İçtimaat-ı Umumiye Kanunu'nun eki olan Müzeyyel Kanun-ı Muvakkat da kabul edilmiştir ve yoğun tartışmalara neden olmuştur. Meclis tatile girdiği için kanun çalışmaları ertelenmiştir. Kanun seçimlerden sonra 6 Haziran 1912'de [19 Haziran 1912] kabul edilmiştir. Kanunun kabul edilmesiyle hükümet toplantı, gösteri ve yürüyüşlerin yasaklanmasını onaylamıştır. Gösteri hükümet aleyhine gerçekleşmişse güvenlik ve asayiş ihlali olarak kabul edilerek yasaklamış ve cezai yaptırım uygulanmıştır. Uygulamalara rağmen toplantı, gösteri ve yürüyüş gerçekleşirse kolluğa dağıtma ve zor kullanma yetkisi verilmiştir ( Olgun, 1994: 50).

23 Temmuz 1328'de [5 Ağustos 1912] ba irade-i seneyi ile Meclis-i Mebusa feshedildiğinden Tecemmuat Kanunu bir daha mecliste görüşülmemiştir. 1912 genel seçimlerini İttihat ve Terakki Fırkası kazanmış ve meclis çoğunluğunu elde etmiştir. İTC, 1912 Meclisi açılmadan önce geçici olarak çıkarılan kanunları meclisten geçirmiştir. Bundan dolayı Tecemmuat Kanunu mecliste görüşülmemiştir. İçtimaat-ı Umumiye Kanunu ile Tecemmuat Kanun-ı Muvakkat son halleriyle yürürlükte kalmıştır (Yarsuvat, 1968: 88).

### Sonuç ve Değerlendirme

İnsanoğlu doğuştan getirdiği temel hak ve özgürlüklerini korumak için çetin bir mücadele vermiştir. Haklarının korunması ve geliştirilmesi için eylemlerde bulunmuştur. Bireysel başlayan eylemlerin kolektif bilince dönüştürülmesi oldukça zaman almıştır. İnsanoğlunun örgütsüz ve belli bir bilinçten yoksun öfkeli ve şiddet içeren eylemleri yönetimler tarafından şiddetle bastırılmış; fakat engellenememiştir. Hukuki reformların hayata geçirilmesiyle temel hak ve hürriyetlerle ilgili yasal düzenlemeler uygulamaya konulmuştur. Hukukun tanıdığı yasal düzenlemelere dayanarak temel hak ve hürriyetlerin kullanılmasına izin verilmiştir.

Toplantı, gösteri ve yürüyüş ile ilgili yasal düzenlemeler 18'yy sonlarına doğru İngiltere'de başlamıştır. Yapılan düzenleme ile toplantı, gösteri ve yürüyüş devlet tarafından güvence altına alınmıştır. Şiddet içeren, kamu güvenliği tehlikeye sokan gösteriler yasaklanırken barışçıl toplantı, gösteri ve yürüyüş yapılmasına belirli kurallar dâhilinde izin verilmiştir. 19'yy başlarında da toplantı, gösteri ve yürüyüş hakkı anayasa ile güvence altına alınmıştır. Kamu güvenliğinin ve düzeninin bozulmasına yönelik potansiyel riskler karşısında devlet yaptırım gücünü uygulamıştır. Bu uygulama daha ziyade siyasal düzeni değiştirme potansiyeli olan muhaliflere yönelik olmuştur.

Toplantı, gösteri ve yürüyüş hakkı Osmanlı Devleti'nde 19'yy sonlarına doğru tanınmıştır. 1909'a kadar toplantı, gösteri ve yürüyüş hakkı anayasada resmen tanınmamıştır. Buna rağmen çok sayıda toplantı,

gösteri ve yürüyüş gerçekleştirilmiştir. Bu hakkın anayasal güvence altına alınmasıyla da ülkenin pek çok yerinde toplantı, gösteri ve yürüyüş gerçekleştirilmiştir. Bu hak sayesinde vatandaşlar, ülkede uygulanan politik uygulamalara tepkilerini dile getirebilmişlerdir. Ülkenin her tarafından hemen her gün eylemler gerçekleştirilmiştir. Bu durum ülkedeki asayiş zora sokmuş ve hükümeti tedbir almaya sevk etmiştir. İlk olarak 12 Şubat 1324'te [25 Şubat 1909] bildirim usulü yöntemi uygulama konulmuştur. Bildirim usulü ile toplantı, gösteri ve yürüyüş kayıt altına alınmıştır.

Kalabalıklardan korkan hükümet kendisini tehlikede hissettiği her an temel ve hak özgürlükleri kısıtlayan kanunları yürürlüğe koymuştur. Ülkede meydana gelen ekonomik kriz nedeniyle yaşanan işçi grevleri, Basın ve Matbuat Kanunu protestoları, öğrenci eylemleri, Gayrimüslimlerin kendi içlerindeki ayrımları şiddeti her an artan gösteri ve protestolara neden olmuştur. Yaşanan tüm bu çatışmaların üzerine 31 Mart Vakası'nın da gerçekleşmesi hükümeti yasal düzenlemeye sevk etmiştir. 27 Mayıs 1325'te [9 Haziran 1909] İçtimaat-ı Umumîye Kanununu yürürlüğe koymuştur. Toplantı, gösteri ve yürüyüş yapmak belli bir şarta bağlanmıştır. Buna rağmen toplantı, gösteri yürüyüş, grev ve protestolar engellenememiştir.

Ülkenin savaşta olması, ara seçim nedeniyle muhalefet ve hükümet arasında yaşanan gerilim, işçi grevleri ve dozajı her geçen gün artan gösteri ve protestolar nedeniyle 3 Mart 1328'de [16 Mart 1912] yeni bir kanun hazırlanmıştır. Tecemmuat Kanunu adı verilen bu yasal düzenlemeyle II. Meşrutiyetin getirmiş olduğu özgürlük ortamı tamamen sona ermiştir. Kanun yasalaraşırken hararetle tartışmalara neden olmuştur. Toplantı, gösteri ve yürüyüş hakkı güvenlik gerekçe gösterilerek kısıtlanmıştır. Böylece muhalif kitle baskı altına alınmıştır. Kamuoyunun tepkisi üzerine benzer uygulamaların Avrupa devletlerinde de olduğu söylenmiştir.

Her ne kadar Avrupa devletlerinde benzer kısıtlamalar var denilse de kamusal hürriyetler temin edilirken hürriyet ve kamu düzeni arasında bir denge kurulması sağlanamamıştır. Kamusal alanı düzenlediğini iddia ederek temel hak ve hürriyetleri kısıtlamıştır. Buna rağmen kısıtlayıcı yasal düzenleme ile kamusal alan istenildiği gibi düzenlenememiştir. Kanun, İttihat ve Terakki'nin kendisine olan muhalefeti engellemek için hazırlanmıştır. Dolayısıyla hükümetin kısıtlayıcı uygulamalarına itiraz yolları kapatılmıştır. Bu yüzden yapılan yasal düzenleme keyfi bir amaç taşımıştır.

3 Mart 1328'de [16 Mart 1912] Tecemmuat Kanunu ile birlikte İçtimaat-ı Umumiye Kanunu'nun eki olan Müzeyyel Kanun-ı Muvakkat meclise sunulmuştur. Erken seçim kararı alındığı için meclis fesih edilmiştir Meclis fesih edildiğinden bu kanun maddeleri bir daha mecliste görüşülememiştir. Bu nedenle geçici kanun onaylanmadan yürürlükte kalmıştır. 31 Mart 1328 [13 Nisan 1912] seçimlerini İttihat ve Terakki Fırkası

kazanmış ve Meclis çoğunluğunu elde etmiştir. 23 Temmuz 1328 de [5 Ağustos 1912] yeni hükümet kurulmuştur. Ülkenin içinde bulunduğu koşullar gereği yeni hükümet hazırlamış olduğu yasal düzenlemeleri mecliste tartışmamıştır. Bu sebeple hükümet toplantı, gösteri ve yürüyüş kanununu ile ilgili geri adım atmak zorunda kalmıştır. Böylece İçtimaat-ı Umumiye Kanunu ve Tecemmuat Kanunu son haliyle yürürlükte kalmıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanı ile temel hak ve hürriyetler devlet güvencesine alınmıştır. Anayasaya dayalı bir hukuk devleti anlayışı ortaya çıkmıştır. Ülke mevcutları gibi demokrasinin gerektirdiği şartları uygulamaya başlamıştır. 1909 değişiklikleri ile kabul edilen toplantı, gösteri ve yürüyüş kanunu ile vatandaşlık ve yurttaşlık bağları gelişmiştir. Toplantı, Gösteri ve Yürüyüş Kanununun tanıdığı hakla vatandaş, bir davranışı, bir uygulamayı, bir düşünceyi haksız, gereksiz, yersiz, yolsuz bularak karşı çıkabilmiştir. Osmanlı vatandaşları taleplerini, şikâyetlerini ve önerilerini her türlü yoldan belirtme hakkını elde etmiştir. Böylece yönetimin bir parçası haline gelebilmiştir.

#### Extended Summary

Human rights are the most fundamental rights that human beings are born with. Human beings have struggled hard to obtain their fundamental rights and freedoms. The individual struggle for the development of fundamental rights and freedoms has turned into a social struggle over time. This struggle has been suppressed by governments through oppression and violence, but could not be prevented. With the realization of legal reforms, fundamental rights and freedoms have been protected by legal regulations. The exercise of fundamental rights and freedoms is permitted with the authority granted to the individual by the Constitution. The right to assembly, demonstration and march is exercised on the basis of the authority granted by the constitution. The first legal regulation on this right was made in England in the 18th century. While violent demonstrations that endangered public safety were prohibited in England, peaceful meetings, demonstrations and marches were allowed within certain rules. In the early 19th century, the right to assembly, demonstration and march was guaranteed by the constitution. However, in the face of potential risks to public security and order, the state has exercised its sanctioning power. With the increase in the number of states governed by constitutions, the right to assembly, demonstration and march was recognized as a fundamental human right and the requirement to obtain prior permission for demonstrations was abolished. The right to assembly, demonstration and march was recognized in the Ottoman Empire towards the end of the 19th century. The right to assembly, demonstration and march was not officially recognized in the constitution until 1909. Despite this, many meetings, demonstrations and marches were organized. With the constitutional guarantee of this right, meetings, demonstrations and marches were organized in many

parts of the country. Thanks to this right, citizens were able to express their reactions to the political practices implemented in the country. Protests were organized almost every day all over the country. This situation put public order in the country in difficulty and prompted the government to take measures. The notification procedure was first introduced on February 12, 1324 [February 25, 1909]. With the notification procedure, meetings, demonstrations and marches were registered. The government, fearing the crowds, enacted laws restricting fundamental freedoms and rights whenever it felt threatened. Labor strikes due to the economic crisis in the country, protests against the Law on Press and Publications, student protests, and the internal divisions among non-Muslims led to demonstrations and protests that increased in intensity every moment. On top of all these conflicts, the March 31st Incident prompted the government to make legal arrangements. On May 27, 1325 [June 9, 1909], the Law on İjtimaat-ı Umumîye was put into effect. Meetings, demonstrations and marches were subject to certain conditions. Due to the fact that the country was at war, the tension between the opposition and the government due to the by-elections, labor strikes, and the demonstrations and protests whose dosage increased day by day, a new law was prepared on March 3, 1328 [March 16, 1912]. With this legal regulation called the Tecemmuat Law, the environment of freedom brought by the Constitutional Monarchy II came to an end. The rule of tyranny consolidated its position. With these laws, restrictive regulations in the demonstration and march law were abolished and a de facto ban was put into effect. The system of prohibiting demonstrations and marches was dominated by an understanding that allowed the arbitrary attitudes and behaviors of the government and prevented the fundamental rights and freedoms of the people. The Constitutional Monarchy was severely damaged by restrictive laws.

#### Kaynaklar

- Akad, M ve Dinçkol, B, V. (2004). *Genel Kamu Hukuku*, İstanbul: Der Yayınları.
- Akın, İ, F., (1964). Toplanma Özgürlüğü. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 30(3-4), 545-567
- Anayurt, Ö. (1998). *Türk Anayasa Hukukunda Toplanma Hürriyeti*. İstanbul: Kazancı Yayınları.
- Atalay, E. (1995). *Türkiye’de Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Özgürlüğü*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları.
- Başcı, G. (2021). 1808 Sened-i İttifak ve 1839 Tanzimat Fermanının 1215 Magna Carta İle Anayasacılık ve İnsan Hakları Açısından Karşılaştırılması. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:46, 227-242
- Birinci, A. (1998). Hürriyet ve İtilaf Fırkası, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.18, İstanbul: Diyanet Vakfı s.507-511
- Çelenk, H. (1997). *Toplantılar ve Yürüyüşler*. Ankara: Çağdaş Hukukçular Derneği Yayınları
- Doğan K, Caner S, Hayri Ş.(2017). İngiltere’de On Yedinci Yüzyıl Devrimler Çağı ve Parlamentarizmin Gelişimi Doğrultusunda Bütçe Hakkı. *Karadeniz Teknik*

- Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 7( 14), 353 – 373.
- Duran, L.(1954). *Türk İdare Mevzuatı II*, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.
- Ekinci, B. E. (2019). Toplantı Ve Gösteri Yürüyüşü Düzenleme Hakkı Bakımından Bildirim Usulünün Kapsamı. *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi*, 68 (4) , 753-794.
- Gençkaya, Ö. F. & Ülger, U. (2022). Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkının Düzenlenmesinde Yasama Yorumu, 1908-1960. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(4), 2371 – 2388.
- Göze, A. (2016). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Gözler, K (2021). *Devletin Genel Teorisi*. Bursa: Ekin Basın Yayım
- Hanioğlu, Ş.(2020). Siyasal temsil olayının Osmanlı İmparatorluğundaki Yeri. Kalaycıoğlu ve A. Y. Sarıbay (Ed) *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*. İstanbul: Alfa Basım.
- İşgören, A.(2016). *Türk Hukukunda Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri*. Ankara: Seçkin
- Kaboğlu, İ. (1993). *Özgürlükler Hukuku İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı Üzerine İnceleme*. İstanbul: Afa Yayınları.
- Olgun, K.(1994). Demokrasi Tarihi Açısından 1912 Mebusan Meclisi ve Faaliyetleri. *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi
- Öngüç, B. (2021). 1912 Seçimleri: Demokratik Seçim İlkeleri Işığında Kısa Bir İnceleme. *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7( 2), 307-323.
- Özbudun, E (2012). *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları
- Özbudun, E (2012). İngiltere’de Parlâmento Egemenliği Teorisi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 25(1) , 59-79.
- Özhazinedar, T (2019). II. Meşrutiyet Basınında Temel Haklar [Basılmamış Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Özsoy, B. B. A (2019). Uluslararası Hukukta Başkaldırı Kavramı [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi] Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Pierson, C (2011). *Modern Devlet*. (B. Erdoğan, N. Kutluğ çev:) Çivi Yayınevi: İstanbul
- Poggi, G.(2019) *.Modern Devletin Gelişimi Sosyolojik Bir Yaklaşım*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi
- Poggi, G.(2007) *.Devlet Doğası, Gelişimi ve Geleceği* (A. Babacan, Çev) İstanbul: Bilgi Üniversitesi
- Sancar, M.(200). *Devlet Aklı Kısacında Hukuk Devleti*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sencer M.(1987). İnsan Hakları Açısından Amerikan Devrimi. *TODAIE İnsan Hakları Yıllığı*, 9(1), 86-126.
- Şahin, A.(2010). Örgüt Kültürü-Yönetim İlişkisi ve Yönetimsel Etkinlik. *Maliye Dergisi*, Sayı 159, 21-35.
- Şen M. (2021). Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Düzenleme Hakkı [Basılmamış Doktora Tezi]. Erzurum: Binali Yıldırım Üniversitesi.
- Şeker G.(2003). Ülkemizde ve Farklı Hukuk Sistemlerinde Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Özgürlüğü. *Polis Dergisi*, 35( 9), 24-30.
- Şirin, T.(2013). Türkiye’de Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Düzenleme Hakkına İlişkin Sorunlar. *Anayasa Hukuku Dergisi*, 2(4) ,289-314.
- Şirin, T.(2013). *30 Soruda Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkı*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Tanör, B. (2020) *.Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tepe, C.(2020). İkinci Meşrutiyet Dönemi Miting ve Nümayişler (1908-1918), [Basılmamış Doktora Tezi]. Ankara, 2020.

- Yarsuvat, D. (1968). *Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hürriyeti ve İlgili Ceza Hükümleri*. İstanbul: Sermet Matbaası
- Zabunoğlu, H. G. (2017). AİHM Kararlarında Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkı ve Kolluğun Zor Kullanma Yetkisi,” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 66(3), 627-658.
- Zengin, F.(2020). Osmanlı Devleti’nde Emekçiler, Grevler ve Emekçi Örgütleri. *Iğdır Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 5, 1-22..

### Osmanlıca Gazeteler

- “Hakk-ı içtima,” *Hukuk-ı Umumiye Gazetesi*, 20 Şubat 1324, sahife, 3.
- Nümayiş-i Asayiş” ,*Geveze Gazetesi*, 29 Şevval 1324, sahife, 3.
- “Şehrimizin Dünkü Hali,”Gulgule-i Hürriyet, Vecd-i Müsavat. Neşve-i Uhuvvet, Şevki-i Adalet,” *İkdam Gazetesi*, 2 Temmuz 1908, sahife, 3.
- Mehmet Cavit,“ Tatil-i Eşgal Meselesi,” *Servet-i Fünun Gazetesi*, 15 Ağustos 1908, sahife, 2.
- “Anadolu Şimendiferleri ve Terki Eşgal” ,*İkdam Gazetesi*, 17 Eylül 1908, sahife,3.
- “Rumların Dünkü Nümayişleri,” *Tanin Gazetesi*, 23 Kasım 1908, sahife,3.
- Vahdeti,“ Meşrutiyette Göz Boyamak Olamaz” , *Volkan Gazetesi*, 21 Şubat 1324, sahife, 1.
- “Matbuat Nizamnamesine Karşı Tevali Eden Protestolar” , *Hukuk-ı Umumiye Gazetesi*, 19 Şubat 1324, sahife, 4.
- “Dünkü Miting” , *Tanin Gazetesi*, 8 Şubat 1909, sahife, 3.
- “Sabah-ı Hürriyet Yahut Direkler Arası Vakası” , *Volkan Gazetesi*, 4 Kânunuevvel 1324, sahife, 4.
- “Devri Tereddüd,”*Yevmi Servet-i Fünun Gazetesi*, 26 Temmuz 1324, sahife, 1.
- “Mekteb-i Harbiye Önünde” , *İkdam Gazetesi*, 29 Temmuz 1908, sahife, 2.
- Rumlar, Nümayişler” , *Hukuk-ı Umumiye Gazetesi*, 14 Teşrinisani 1324, sahife, 3.
- “Anadolu Şimendiferleri ve Terki Eşgal” , *İkdam Gazetesi*, 17 Eylül 1908,sahife,3.

### Zabıt Ceridesi

- TBMM Zabıt Cerideleri, İçtimaat-ı Umumiye Kanunu, İçtima: 68, 25 Nisan 1325 C: 2, s. 285-303.
- TBMM Zabıt Cerideleri, Tecemmuat Hakkında Kanun-u Muvakkat Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Düstur, 2. Tertip, C. 4, 18 Haziran 1328, s. 560-564.